

Homloktér

„Az európai és a nemzeti identitás egymást erősíti”

Interjú Inotai András professzor emeritusszal

DOI: 10.14267/VILPOL2024.03.01

Világpolitika és Közgazdaságtan: 20 éve volt a nagy keleti bővítés az Európai Unióban. Ön szerint lehetséges akár pozitív akár negatív mérleget levonni az EU részéről ezzel kapcsolatban? Lehet egyben értékelni minden tapasztalatot vagy érdemes szétbontani külön gazdasági, politikai és geopolitikai aspektusokra? Lehet egyértelmű végkövetkeztetést levonni az egészről?

Inotai András: Alapvetően ez mindenki számára nemcsak a legnagyobb, de alapvetően sikeres bővítés is volt bizonyos problémákkal, amelyek egy részét előre lehetett látni. De ezeknek megvolt a kezelési módja. Ugyanakkor adódtak olyan problémák is, amiket nem lehetett előre látni, és amelyekre az Európai Unió nem volt felkészülve. A csatlakozás kölcsönös előnyökre épül, amelyek területenként változtak az új és a régi tagállamok, illetve a régi tagállamok között is, azaz volt, ahol a németek nyertek többet, volt, ahol az osztrákok vagy a svédek, de összességében mindenki nyert. Időszakonként és adott területeken az előnyök megoszlásának aránya ugyancsak változott, de egészében véve az Európai Unió globális szerepét tekintve ez egy példátlanul sikeres bővítés volt. Sehol a világon ilyen fajta integráció, ilyen mély és ilyen széleskörű nem létezik.

Jogilag, intézményileg és azt mondanám, hogy Európa társadalmilag és mentálisan is fel volt készülve a bővítésre. A régi és az új tagállamok egyaránt. Az új tagállamok gazdaságilag ugyan alacsonyabb fejlettségi-versenyképességi szinten léptek be a közösségbe. De adva volt a felzárkózás lehetősége, amit aztán – két évtized távlatából – a számok hol igazoltak, hol nem. Viszont a felzárkózáshoz szükséges külső környezetet, ami nemcsak a pénzügyi támogatást jelenti, hanem például a szabad munkaerő vándorlást, a szabad tőke mozgást, a szabad kereskedelmet, végig biztosította az Unió. Sőt, a lehetőségek egy része már adott volt a belépés előtt is.

Amire az Unió nem volt felkészülve, az az, hogy az akkor 28, később 27 tagú közösség irányítása jogi és intézményi szempontból jelentős reformokat igényelt volna. Másképp kell 6 országnak együttműködni, és másképpen 28-nak. Ennek az egyik jellemző példája az úgynevezett vétőzási lehetőség, tehát az összes tagállamra kiterjedő opció, hogy egyetlen ország képes legyen egy kardinális kérdésben megállítani az egész folyamatot. Egy másik szabálya az Uniónak, hogy egyetlen országot sem lehet kitenni, bármikor és bárhogya is rúgja fel az Unió alapértékeit, vagy ássa alá az Unió egységét. Az egyetlen lehetőség, ha valaki saját maga akar kilépni, amit a britek megtettek.

Azt a következtetést az Unió ebből levonta, hogy amennyiben további bővítés lesz, akkor nagyon világos szabályokat fognak meghatározni a vétózás tekintetében, bevezetve a minősített többséget. Abban is előre meg fognak állapodni, hogy mi történik akkor, ha egy ország nem teljesíti az uniós alapértékeket, milyen gyorsan lehet ezt szankcionálni. Nem gondolom, hogy egyes országok kizárása tekintetében lényeges változás lenne, ez továbbra sincs napirenden. Az azonban igen, hogy a renitenst különböző területeken nem engedik az uniós tárgyalóasztalhoz, és nem csak a pénzügyi eszközök elvonásával élnek.

Világpolitika és Közgazdaságtan: Jó szándékú megközelítésben az elmúlt húsz év kölcsönös tanulásként is felfogható. Mit tanultak az újonnan csatlakozott országok és mit tanultak a régiék? Hogyan fogadta a régi és az újonnan csatlakozott országok közvéleménye ezt a húsz évet? Hogyan alkalmazkodtak a politikai és a gazdasági vezetők a bővítéshez és az azt követő időszakhoz?

Inotai András: A régi tagállamok örömmel fogadták a bővítést, elsősorban azért, mert ez számukra egy biztonságpolitikai kérdés volt akkor is, annak ellenére, hogy az akkori bővítési folyamatban nem kellett szembenézni egy orosz agresszió esetleges következményeivel. Akkor egy gyenge, Nyugat felé nyitott, új európai rendszerben érdekelt Jelcin-féle Oroszország létezett, de ez igaz volt még a Putyin-korszak elején is. Akkor nem merült fel, hogy bárhonnán is kívülről veszélyeztessék a bővítési folyamatot. Az Unió régi tagállamai a bővítésben nemcsak geopolitikai szükségszerűséget láttak, hanem történelmi esélyt is Európa egyesítésére. És természetesen megvoltak a saját gazdasági érdekeik, mert megnőtt a piac, hozzá lehetett jutni szakképzett munkaerőhöz, akár az új tagállamokban való foglalkoztatásra, akár úgy, hogy elviszik őket Nyugat-Európába. Új lehetőséget kapott a nyugat-európai tőke, és erősíteni lehetett az Európai Unió globális gazdasági, hangsúlyozom, gazdasági szerepét. Hiszen gyakorlatilag addig, amíg az elmúlt években Kína nem vált a világ második legnagyobb gazdasági hatalmává a GDP mérete alapján, addig az Európai Unió volt a második legnagyobb gazdasági hatalom. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az, hogy most a harmadik lett, két hatás eredménye: egyrészt a kínai növekedése, másrészt a brit kilépése. Az egy másik kérdés, hogy az Unióban az egy főre jutó jövedelem hányszorosa a kínaiaknak, továbbá mekkora az Unió nemzetközi gazdasági mozgástere.

Összességében az alapvető értékeket és érdekeket tekintve a régi tagállamok tulajdonképpen nem csalódtak. Amiben csalódtak, az sokkal később következett be, amikor elkezdődött a vétó használata és az Unió alapértékeinek aláásása, de ezt nem az unió régi tagállamai kezdeményezték. Nagyon későn vették észre, és azt hitték, hogy egy enyhe paternalista attitűddel kezelni lehet a problémákat, és a vezetők „demokratává” válnak. Ami az új tagállamokat illeti, érdekesebb az összkép. Rendkívül nagy volt a várakozás, egyébként teljes joggal. Visszatérünk Európába – hangzott a jelszó. Jól emlékszem arra az időszakra, amikor három éven keresztül vezettem az integrációs stratégiai munkacsoportot, és minden területen zajlott a felkészülés még a hivatalos tárgyalások megkezdése előtt. Saját tapasztalatom és meggyőződésem, hogy a magyar társadalom nemcsak lelkesedésből és várakozásból, de felkészültségéből is az egyik legjobb állapotban lévő társadalom és gazdaság volt az uniós csatlakozás előszobájában. Aztán jött egy olyan pillanat, amikor 2002 júniusában immár az akkori parlamenti választások eredményeként

az új kormány aláírta a csatlakozási szerződést, és megalakult 2002-ben a szocialista-szabad-demokrata kabinet Medgyessy Péter vezetésével. Hadd említsek meg egy személyes emléket! Sokat beszélgettünk Péterrel, és azt mondtam neki, hogy az 1995 és 1998 között működött integrációs stratégiai munkacsoportot az immár új jogi-intézményi-gazdasági környezetben újra lehetne indítani, mert tudna segíteni abban, hogy sikeres tagok legyünk, ne csak egyszerűen tagok. Erre az volt a válasz, hogy önmagában véve a siker garanciája a belépés. Ma is azt gondolom, ha akkor a magyar társadalmat fel lehetett volna készíteni egy sikeres tagságra, egy hosszú távú előny/hátrány elemzésre, arra, hogy egyrészt tartsuk magunkat ahhoz, hogy mit vár el tőlünk az Unió –, amit egyébként a belépés feltételeként már teljesítettünk, hiszen különben nem tudtunk volna belépni – és mi az, ahol jelentős előnyöket tudunk szerezni. Hol vannak azok az adottságok és lehetőségek, ahol akkor az uniós GDP egy százalékát előállító Magyarország 1,2-re, 1,3-ra, 1,5-re tudná növelni mozgásterét (vigyázat, nem „szuverenitását”!), ma szerencsésebben alakulna a helyzetünk. Ezt akkor meg lehetett volna tenni, utólag persze nem tudom megmondani, hogy milyen hatékonysággal. Az biztos, hogy azt az elmúlt másfél évtizedben tudatosan gerjesztett mentális fertőzést, ami a magyar társadalomban az Unióval kapcsolatban végbement, el lehetett volna kerülni vagy legalábbis lényegesen lehetett volna csökkenteni. És el lehetett volna kerülni azt is, hogy az európai uniós tagságunk körüli kommunikáció nem kizárólag arról szólna, hogy mennyi pénzt kapunk („mert az nekünk jár”). Az uniós tagság sokkal bonyolultabb és sokkal összetettebb és jóval szélesebb kisugárzású hatásai vannak más területeken történelmileg, társadalmilag és geopolitikailag is, mint a támogatási összeg érkezése.

Világpolitika és Közgazdaságtan: Hogyan változott az elmúlt 20 évben és várhatóan hogyan fog változni az EU politikai intézményrendszere? Erősebb lesz-e a központosítás, vagy megőrzi a jelenlegi rendszert? Esetleg erősödik a nemzetállamok önállósága az együttműködésen belül? Mi lesz az EU helye a globalizációban és Euráziában?

Inotai András: Ez nem egy rövid távú, egyik évről a másikra történő változás, hanem hosszabb távú folyamat, aminek vannak előzményei, megvannak a belső és külső kényszerei, de megvannak a korlátjai is. Részben attól függ, hogy az Unió mennyire tud belülről megújulni, részben attól, hogy mennyire erősen hatnak a külső fejlemények. Mindenesetre az biztos, hogy az elmúlt – nem is annyira húsz, mint inkább tíz év tapasztalataiból – az Unió levonta azt a következtetést, hogy a belső döntéshozatali, intézményi, jogi rendszeren változtatni kell. Bármikor lesz a következő bővítés, az már az új keretekben fog zajlani. Legtöbb területen meg kell szüntetni a vétójogot, minősített többségi szavazást kell bevezetni, sokkal szigorúbban kell alkalmazni az uniós jogrendet, beleértve az esetenkénti szankcionálást, egyes területeken akár a részvétel/tagság felfüggesztését is.

A másik terület a változó geopolitikai környezet, ami felértékeli az Európai Unió biztonságpolitikai szerepét. A Hatok Európája 1957-ben szigorúan gazdasági tömörülésként jött létre, mint az Európai Gazdasági Közösség. Később változott az elnevezés Európai Közösségre, majd Európai Unióra. Ekkor már politikai kérdések is belekerültek az Unió kompetenciájába. Most pedig már biztonságpolitikai kérdésekkel és katonapolitikai kérdésekkel is foglalkozik az Unió, amivel 2022-ig nem foglalkozott, hiszen az a NATO kompetenciája volt. A legtöbb uniós tagállam NATO

állam is volt. A biztonságot az amerikai védőernyő biztosította. Ehhez kapcsolódott, hogy az európai integrációban Nagy-Britannia kilépéséig megvolt az angol-francia atomerő, bár ezt sosem kellett összehangolni, hiszen nem volt semmiféle fenyegetés kívülről. A NATO pedig kifejezetten nem egy agresszív tömörülés, hanem egy védőernyő, amelyet 25 évvel ezelőtt az új tagállamokra is kiterjesztettek, mégpedig öt évvel korábban, mint ahogy uniós tagállamok lettek volna. Ez a helyzet két szempontból változott meg: egyrészt az orosz agresszió következtében földrajzilag is megjelent a potenciális közeli fenyegetés lehetősége, amire fel kell készülni. A másik az amerikai belpolitika bizonytalanságai és Trump meglehetősen agresszív kijelentései avval kapcsolatban, hogy mi lesz a NATO jövője, és hogy segít-e az Egyesült Államok, vagy nem segít, vagy nyílt kártyát ad az oroszoknak olyan módon, hogy az USA és Oroszország megállapodnak a világ sorsáról. Zárójelben jegyzem meg, hogy nagyon érdekes, milyen mértékben és melyik oldalra állnának a kínaiak egy orosz-amerikai konfliktusban, de ez nem ennek a beszélgetésnek a témája. Visszatérve az Unióhoz, megjelent egy nagyon konkrét geopolitikai fenyegetés, és erre Európának is meg kell adnia saját válaszát. Nagyon jó, ha a transzatlanti együttműködés továbbra is szilárd marad, de ezen belül ki kell alakítani Európa erősebb szerepét. Ez nem jelenthet teljes önállóságot, de előadódhat olyan helyzet, hogy Európának nagyon gyorsan kell önálló biztonságpolitikai lépéseket tennie. Ez már most is nemcsak a hadi kiadások jelentős növelését igényli, hanem a társadalmak megfelelő felkészítését is egy esetleges konfliktusra.

Hadi kiadásokon nem a tankgyártás növelését értem, mert a XXI. századi hadviselés drónokról, hibrid háborúról, kibertechnológiáról, mesterséges intelligenciáról szól, mást most nem említve. Jelenleg úgy látszik, hogy Európa erre ráébredt. Jelentős katonai kiadásnövelés folyik, és nem zárom ki, hogy ez pozitív értelemben elvezethet a mainál szorosabb együttműködéshez Nagy Britanniával akkor is, ha az utóbbi nem lépne vissza az Unióba –, de ez sem kizárt. Létrejöhet egy angol-francia együttműködés az európai atomerő tekintetében. Jól látszik, hogy milyen jelentős erőket fordított Nagy Britannia Ukrajna támogatására függetlenül az Uniótól, de vele párhuzamosan. Súlyos kérdés, hogy az Unió elég erős lesz-e geopolitikai integritásának megőrzéséhez, mert nem ismerjük az orosz agresszió következtében kialakult háború kimenetelét és jövőbeli hatásait, beleértve a belső orosz helyzetet. Az Európai Unió 65 éves története azt mutatja, hogy válsághelyzetekben az Unió meg tudott újulni. Hozzá kell tennem, hogy eddig ebben a folyamatban világos vezető szerepet játszott a francia-német tengely. Most ezzel kapcsolatban vannak kételyek. Sajnos Németország sem annyira erős, és itt nemcsak a német gazdaságra gondolok. Franciaország politikai befolyása továbbra is lényeges, de vannak új országok is, amelyek a stabilizációban nagyon komoly szerepet játszhatnak. Gondolhatunk a lengyelekre, de a spanyolok vagy az olaszok és a kisebb országok befolyását sem lehet elhanyagolni. Ami egyértelműen erősítette az Európai Unió védelmi képességét, az az, hogy az orosz agressziót követően kettő, geopolitikailag fontos övezetben lévő uniós tagállam, Svédország és Finnország NATO-tag lett. Ennek a geopolitikai következményei pozitív értelemben még nem is láthatók teljességgel, de az egész Balti-tenger ezzel gyakorlatilag bezárult. Kalinyingrád szigetté vált, és az esetleges orosz provokációkat el lehet hárítani. Ezek az országok már NATO-tagként tudnak az orosz provokációkkal szembenézni. Ez kétségtelenül megerősítette Európa védelmi lehetőségeit, képességeit.

Ami a belső szerkezetre vonatkozó elképzeléseket illeti, az az úgynevezett koncentrikus körök modellje. Ez azért lehet indokolt, mert az Európai Unió egyes tagállamainak esetenként különböző prioritásai vannak, részben érthetően, részben talán nem. Tavaly szeptemberben készült egy német-francia belső anyag, ami ma már hozzáférhető. Eszerint az Unión belül legyen egy szilárd belső mag, amely nem tartalmazza az összes uniós tagállamot. Aki nem készült föl, esetleg hezitál, nem kíván ennek része lenni, az maradjon a második körben, azzal, hogy az ajtó nyitva marad. Bármikor csatlakozhat, ha a feltételeket teljesíti. A második kört alkotják a belső körből kimaradó uniós tagállamok, a harmadik kört pedig azok, amelyek várnak az uniós tagságra, amelyekkel folyamatban vannak a felvételi tárgyalások, bizonyos tekintetben már teljesítették az uniós feltételeket, más területen azonban még van „felzárkózási deficitjük”. Van egy negyedik kör is, amit a francia elnök, Macron úgy határozott meg, hogy Európai Politikai Közösség, amelybe beletartoznak az Unió geopolitikai környezetében lévő országok, például Észak-Afrika és a Közel-Kelet. Ennek a körnek a bevonása az európai biztonságpolitika lényeges eleme, túl azon, hogy növelheti Európa politikai befolyását a tágabb földrajzi térségben, miközben az egész régió stabilitását is erősíti. Az elmélet tehát készen áll és elég gyorsan átültethető a gyakorlatba. Valószínűleg a külső körülmények fogják meghatározni, hogy mennyire építik be, vagy mennyire valósul ez meg és milyen gyorsan és milyen minőségben.

Világpolitika és Közgazdaságtan: Várhatóan hogy fog kinézni az EU 5-10 és 20 év múlva? Hány tagból fog állni? Hogyan fog változni a politikai intézményrendszere? Lesz-e, illetve erősebb lesz-e vagy esetleg gyengül az „európai identitás”?

Inotai András: A bővítésről tudjuk, hogy számos ország esetében a tárgyalások már hosszú ideje folynak. Más országokkal, például Bosznia-Hercegovina vagy Ukrajna esetében ígéret van a tárgyalások megkezdésére. Azt látni kell, hogy ez egy meglehetősen hosszú folyamat, amit az EU időközbeni mélyítési kényszere tovább késleltethet. Ha megvizsgáljuk az európai integráció bővítésének történetét, akkor azt látjuk, hogy nagyjából tízévenként következtek egymásra a bővítések. 1957-ben jött létre az EGK, majd az 1963-as De Gaulle és Adenauer között kötött úgynevezett Elysée-paktum után, egybekötve az első társulási szerződésekkel Törökországgal és Görögországgal. Rá tíz évvel következett a brit belépés. Ezt kilenc évvel követi Görögország, majd néhány évvel később Spanyolország és Portugália csatlakozása, vagyis a déli bővítés. 1995-ben került sor az osztrák-finn-svéd csatlakozásra. 2004-ben jött a nagy bővítés, beleértve a 2007. évi bolgár-román belépést, majd 2013-ban a horvát csatlakozás. Ez a tízévenkénti folyamat 2023-ban kellett volna, hogy folytatódjon, de úgy tűnik, hogy 2030 előtt nagy valószínűséggel nem lesz újabb csatlakozás. A bővülési folyamat kapcsán egy kivételről nagyon keveset beszélnek, még föl sem merül a közbeszédben, pedig figyelmet érdemel. Ha úgy alakul a geopolitikai helyzet, és 2025 januárjában, ahogy ezt a jelek mutatják, győz a Munkáspárt Nagy-Britanniában, akkor Anglia akár egy éven belül visszatérhet az Unióba. Ez a visszatérés sokkal közelebb lehet, mint bármilyen egyéb bővítés. És könnyen végbe is vihető, hiszen alapvető európai értékekről, jogi-intézményi kérdésekről nem kell hosszasan vitázni, csak elő kell venni a régi jegyzőkönyveket, és esetenként fel kell őket frissíteni. Igaz, hogy a korábban kialakított brit kivételek nagy része nem lesz tartható, de ezt a britek is tudják. A nyugat-balkáni országok esetleg Moldova, Ukrajna, Grúzia stb. csatlakozásával kapcsolatban az Uniónak van egy dilemmája a legutóbbi 15 évben szerzett negatív tapasztalatai alapján. Világos, ha az új tagállamok, a nyugat-balkániak, de ide tartozik Ukrajna is, bekerülnek, akkor ezzel az Unió geopolitikai biztonsága erősödik. Ugyanakkor, ha olyan országok kerülnek be, amelyek éretlenek a tagságra, akkor a geopolitikai stabilitás exportálása mellett politikai instabilitást is importálnak, mert olyan országokat vesznek föl, amelyek belülről fogják bomlasztani az Unió egységét – akár saját kicsinyes érdekeik, akár bizonyos külső érdekek, orosz, kínai, török, arab befolyásnak teret engedve. Ez nagyon komoly dilemma. A kérdés, hogyan lehet úgy erősíteni a bővítéssel az unió geopolitikai környezetét, hogy közben a belső stabilitása is szilárd marad vagy akár tovább erősödik.

A bővítéssel kapcsolatban a feladatok mindkét oldalon világosak. A kérdés a megvalósítás, ennek időigénye, a belső és főleg külső tényezők hatásának felmérése a folyamatra. Erre ma szinte lehetetlen pontos előrejelzést adni. Az európai identitást rendkívül fontosnak tartom. Látjuk azt, hogy a világ minden részén a globalizáció következtében megjelennek a „nemzeti érdekek”, de az érdekes kérdés, hogy ki határozza meg a nemzeti érdeket, annak mi a tartalma, ennek részeként mi az érdek és mi a nemzeti, és mi a kettő együtt. Regnáló politikusok a világon mindenütt szeretik ezt hangoztatni, de sok esetben ez az ő saját érdekük. A legtöbb esetben a valódi és a jövőt meghatározó kérdés az, hogyan lehet a saját („nemzeti”) mozgásteret beépíteni a nagyon gyorsan változó, átalakuló globális világrendbe.

Hozzá kell tenni, hogy az egész emberiség nagy kihívás előtt áll. Szociálpszichológusok régóta tudják, hogy az emberi agy sok millió év alatt alakult ki. Az agy 95 százaléka őrzi ezt a biológiai meghatározottságot, aminek szociális alapja az úgynevezett tribalizmus, a törzsi ösztön. 5 százalék mindannyiunk agyában az a civilizációs réteg, ami miatt itt most beszélgetünk és nem egymást gyilkoljuk. Ezt az öt százalékot nagyon könnyen át lehet törni, sőt, a „modern kommunikáció” számos esetben tudatosan vagy tudattalanul éppen ezt célozza. Vékony civilizációs kérgünk sérülékenységére vagy kifejezetten rombolására nem vagyunk felkészülve. Ez messze nemcsak európai uniós probléma, de minden civilizációnak választ kell adnia erre a kérdésre. Ezt látjuk Kínában, a növekvő ázsiai együttműködésben, Latin-Amerikában, és folytathatnánk. Szükség van európai identitásunk erősítésére.

Az európai identitás erősítésének – első látásra – hátránya, hogy ez egy soknemzetiségű, soknyelvű szövetség. Rengeteg különböző nyelv van, ráadásul – gyakran eltérően más térségektől – rendkívül gazdag, de különböző és érzelmektől sem mentes történelmi tapasztalat halmozódott fel. Vajon mi történne akkor, ha Európa széttöredezik, sőt egymás ellen feszülnek az úgynevezett nemzetállamok. Csak remélhető, hogy ez a XXI. században nem fog megtörténni, és mindannyiunknak mindent meg kell tenni ennek elkerülésére, mert egy ilyen folyamatnak drámai és történelmileg végzetes következményei lehetnének egész Európára nézve.

Európa területe a világ szárazföldi területének körülbelül 3 százaléka. A népessége a 8 milliárdos globális népesség kevesebb mint 6 százaléka. Ugyanakkor a világ termelésében még mindig körülbelül 15 százalék az aránya, a világkereskedelemben, ha az Unión belüli kereskedelmet is ide számítjuk, akkor vezető régió. A második legjelentősebb tőkeexportőr és tőkeimportőr. Európának jelentős szerepe lehet egy XXI. századi globális világban akkor, ha tudja erősíteni az európai identitást. Hozzá kell tennem, hogy az európai és a nemzeti identitás nem ellentéte egymásnak. Ellenkezőleg, ezek egymást erősíthetik és egy globális szereplővé váló Európa érdekében erősíteniük is kell.

Köszönjük szépen a beszélgetést!